

ПЪРВИТЕ ФИЛМИ, ЗАСНЕТИ НА БАЛКАНИТЕ (1896–1900) I част

Петър Кърджолов

Резюме: Общата история на ранното кино на Балканите е малко позната както в отделните страни от полуострова, така и на Запад. Дори авторитетни издания, като „Енциклопедията на ранното кино“ (съставена от Ричард Ейбъл), изобилстват от недостоверна информация по темата. Причините за това са многобройни: езиковото многообразие, характерно за региона; херметизмът на изследванията, ограничени в рамките на националните киноисториографици; оскъдната информация, която предлага локалният периодичен печат от края на XIX век... През последните десетина години обаче се появиха публикации, предоставили неизвестни досега данни, отнасящи се до ранните години на кинематографа на Балканите, включително и такива, удостоверяващи началото на киноснимки по тамошните земи, реализирани изключително от чуждестранни оператори. Авторът на настоящата статия лично откри вестникарско обявление, свидетелстващо безспорно, че репортажът „Пристанището на Варна“ (1896) е не само първият хроникално-документален филм, заснет в България, но и най-ранният (известен засега), осъществяван някога на целия Балкански полуостров. Същевременно с помощта на интернет се разшириха възможностите за по-широк достъп до базите данни, натрупани от библиотеки, архиви и специализирани сайтове. Предлаганата публикация обединява на едно място наличните, ала разпръснати из многобройни източници факти; огласява новооткритата информация, отнасяща се до разглежданата тема; анализира данните и ги адресира не само към експертите в тази област, но и към по-широка аудитория (включително и студентската).

Ключови думи: история на ранното кино, пътуващи кина, първи кинопрожекции, първи киноснимки, Балкански полуостров, филмова реклама в периодичния печат, кинохроники, биоскоп

Историята на ранното кино на Балканите е малко позната извън границите на полуострова. Дори най-авторитетните световни издания на тази тема изобилстват от недостоверна информация. Причините за това са многобройни: трудното и дори невъзможно ориентиране на чуждестранния изследовател сред езиковото многообразие, характерно за региона; херметизмът на проучванията, ограничаващи се обикновено

в тесните рамки на националните киноисториографии, макар че разпространението на кинематографа е всеобхватен, глобален, планетарен процес; оскъдните факти, които предлага локалният периодичен печат от края на XIX век... През последните двадесетина години обаче се появиха публикации, предложили неизвестни дотогава данни, отнасящи се до ранните години на кинематографа на Балканите, в това число и такива за първите филми, заснети на полуострова, оказали се в огромната си част дело на чуждестранни кинооператори. Демократизирането, модернизиранието и отварянето на държавите от Югоизточна Европа към света също дадоха своя принос – увеличи се професионалните контакти, възможностите за осведомяване и информационният обмен между балканските киноисторици, посредством интернет се разшириха начините за достъп до базите данни, предлагани от библиотеки, филмотеки, архиви и специализирани сайтове. Тъкмо обединяването в едно на тези налични, ала разпръснати из многобройни източници свидетелства, е целта на настоящата публикация, посредством която си позволявам да оглася новооткритата (включително и лично от мен) фактология, отнасяща се до разглежданата тема, да я представя не само пред експертите в тази област, но и да я популяризирам сред по-широка аудитория.

1896: Загреб (Хърватия) – В началото бе Словото

На 26.IX.1896 г.¹ в днешната хърватска столица Загреб (тогава град в пределите на Австро-унгарската империя, наричан Аграм) бива осъществена прожекция на „живи фотографии“² – в залата на културното дружество „Коло“, приютила пътуващия кинематограф „Едисонов Идеал“. На следващия ден местният в. „Agrarier Zeitung“, списван на немски език, известява: „Както научаваме, предприятието възнамерява и тука, в Загреб, да направи една снимка и то на пазарна сцена от площад „Бан Йосип Йелачич“ (разположен в центъра на града). Според проф. Деян Косанович (един от най-авторитетните познавачи на историята на киното на Балканите) „няма сведения снимането да е било осъществено и съответно такъв филм да е показан на загребската публика“. „Обещаният филм не е

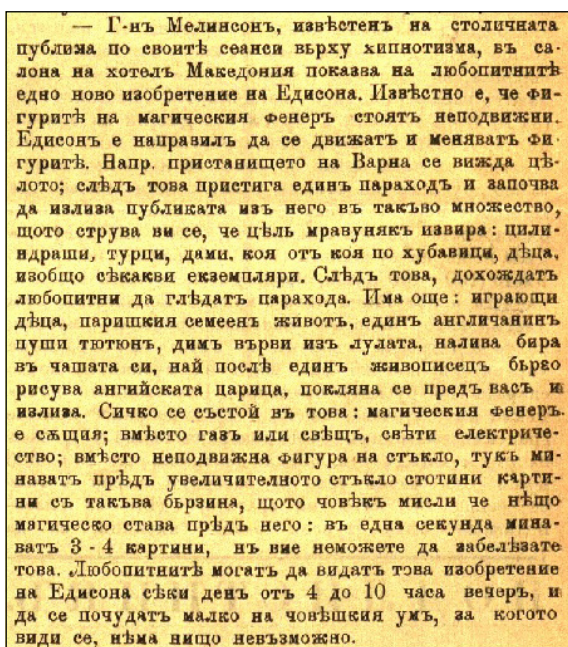
¹ Датите в настоящата публикация са посочени според валидния през разглеждания период в по-голямата част на Балканите календар – Юлианския (т. нар. стар стил), докато по същото време в Западна Европа е в употреба Григорианският календар (т. нар. нов стил). Разликата между тях през XIX век е 12 дни. (б. а.)

² Шкрабало, И. 101 година филм во Хрватска 1896–1997 – преглед на историјата на хрватската кинематографија. В: *Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година*. Скопје: Кинотека на Македонија, 2003, с. 135. [Škrabalo, Ivo. 101 godina film vo Hrvatska 1896–1997. In: *Razvojot i proniknivanieto na balkanskite nazonalni kinematografii vo periodot od 1895 do 1945 godina*. Skopje: Kinoteka na Makedonija, 2003, с. 135.].

реализиран“ – заключава проф. Косанович³. Но пък медийно бива заявено желанието за направата на първите киноснимки на Балканите...

1896: Пристанището на Варна (България)

Най-ранното (известно засега) съобщение в периодичния печат, отнасящо се за кинопрожекции в България, се появява на 8.XII.1896 г. в софийския в. „Народни права“. Още с първите си редове то поднася смайваща информация: „Г-н Мелинсон, известен на столичната публика по своите сеанси върху хипнотизма, в салона на хотел Македония показва на любопитните едно ново изобретение на Едисона. Известно е, че фигурите на магическия фенер стоят неподвижни. Едисон е направил да се движат и менят фигурите. Напр. пристанището на Варна се вижда цялото; след това пристига един параход и започва да излиза публиката из него в такъво множество, щото струва ви се, че цял мравуняк извират: цилиндраши, турци, дами, коя от коя по хубавици, деца, изобщо секакви екземпляри. След това дохождат любопитни да гледат парахода“⁴!

1. Сензационното съобщение в софийския в. „Народни права“ (8.XII.1896)

Това обявление се оказва и най-ранното (известно засега) свидетелство за съществуването и демонстрирането на кинохроника, заснета на Балканския полуостров! За нея обаче липсват сведения в каталозите на

³ Kosanović, D. *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896–1918*. Beograd: Institut za film, Univerzitet umetnosti, 1985, с. 147.

⁴ Вътрешни новини. *Народни права*, 1896, год. VI, бр. 141, 8.XII.1896, с. 4.

фирмите, продуциращи филми по това време: „Едисон“⁵, „Люмиер“⁶, „Стар филм“ на Жорж Мелиес (1861–1938)⁷, „Патé фрер“⁸... Кой е бил тайнственият кинооператор, въртял манивелата на своята камера през лятото или ранната есен на 1896 във Варна? Кой е бил създателят на първия филм, реализиран на Балканите? Едва ли споменатият Мелинсон, макар софийската преса да го представя като „професор по физика“.

2. Варненското пристанище в края на XIX век

Месец май 1896: Първи кинопрожекции в Белград и Букурещ

На 25 май 1896 г. в Белград французите Андре Каре (André Carré) и Жюл Жирен (Jules Guérin) осъществяват първата в Сърбия (а и на Балканите) прожекция с кинематографа на братята Огюст (Auguste) и Луи (Louis) Люмиер. Сеансите им продължават около месец, след което двамата поемат нанякъде. Според проф. Косанович съществуват две възможности – „или да са се завърнали в Лион [където Люмиер изобретяват

⁵ Musser, Ch. *Edison Motion Pictures, 1890–1900: An Annotated Filmography*. Smithsonian Institution Press, 1997.

⁶ *Catalogue des mille premiers films Lumière*. [Viewed 24 June 2019]. Available from: <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>; Rittaud-Hutinet, J. *Lexique des opérateurs*. In: *Le cinéma des origines: les frères Lumière et leurs opérateurs*. Seyssel: Editions du Champ Vallon, 1985, p. 227–239; Chardère, B. *Catalogue 1905 des vues pour cinématographe*. In: *Les images des Lumière*. Liège: Gallimard, 1995, p. 191–198.

⁷ Georges Méliès. *Star Films Catalogue*. [Viewed 24 June 2020]. Available from: <https://thebioscope.net/2008/03/20/georges-melies-first-wizard-of-cinema-1896-1913/>.

⁸ Bousquet, H. *Catalogue Pathé des années 1896 à 1914*. Vol. I (1896–1906), 1996, p. 841–1022.

и фабрикуват своя кинематограф], или да са отишли в някой голям град, най-вероятно в столицата на някоя съседна държава“, посочвайки конкретно „София и Букурещ“⁹.

Два дни след белградските сеанси и Букурещ бива озарен (на 27 май) от лъчите на кинопроекторна машина. Инсталирана е в балната зала на внушителната сграда на в. „Независима Румъния“ от гастролиращите специални пратеници на братя Люмиер: Луи Жанен (Louis Janin), Шарл Делатр (Charles Delattre) и братята Бонер (Bonheur)¹⁰, които също (като Каре и Жирен) използват апаратура, произведена от „Люмиер“. Продукция на тази фирма са и показаните филми¹¹ – поредно указание, че гостите са били „демонстратори пропагандатори“ на „Братята“ (определението е на американския киноисторик Джей Лейга).

3. Сградата на в. „Независима Румъния“ – там на 27 май 1896 г. се е състояла първата кинопроекция в Букурещ

⁹ Kosanović, D. *Počeci kinematografije...* p. 41.

¹⁰ Țuțui, M. *Manakia Bros or the Moving Balkans*. Bucharest: Romanian Film Archive with the support of The National Film Center. 2004, p. 57.

¹¹ Țuțui, M. *A Short History of Romanian Cinema*. Bucharest: Noi Media Print with the support of The Romanian Film Center. 2011, p. 7.

Месец май 1896: Малки неприятности в големия Константинопол

Любопитен (а и съзвучен с разглежданата тема) е фактът, че тъкмо през май 1896 (според английския изследовател Стивън Ботомър) споменатият Луи Жанен пристига със своя кинематографически апарат в Константинопол (Истанбул). Но след като в продължение на „няколко месеца“ безуспешно се опитва да убеди официалните власти на Височайшата османска държава да му разрешат прожектирането на донесените от него филми, той е принуден да си тръгне. Причината? Султан Абдул Хамид II изпитвал страх от електричеството и затова бил забранил употребата на всякакви електрически уреди в империята си. Така първите стъпки на киното там се оказали злополучни¹².

Луи Жанен едва ли е бил по едно и също време на две различни места – и в Букурещ, и в Истанбул, но пък е напълно вероятно през лятото на 1896 той да е прекосил разстоянието между двата града. Или с влак – през Гюрзево–Русе–Варна, откъдето е хванал кораб за тогавашната столица на Турция; или по Черно море, качвайки се на параход от някое румънско пристанище (Констанца най-вероятно). И в двата случая французинът е трябвало да мине през или покрай Варна, където е имал възможността да остане за ден или два. Всъщност и няколко часа са му били необходими, за да заснеме както „цялото“ пристанище, така и акостирането на поредния пасажерски параход, от който „започва да излиза публиката“...

1896–1897: Загадките на Истанбул

На 23.1.1897 г. цариградският вестник „Стамбул“ анонсира поредната кинопрожекция в града, състояла се същия ден в тамошния театър „Огеон“: „Тази вечер предлага дебюта на един наистина любопитен спектакъл. Благодарение на новия парижки „cinematograph“ с всичките му най-последни съвършенства. Това ще рече, че прожектираните картини не са просто анимирани, а са направени още по-поразителни, като са били оцветени [...] Репертоарът се състои от над двадесет много разнообразни филма – местни изгледи като този от моста Каракьой [наричан още Галата], от кейовете (пристанищата) на Босфора и т.н.“¹³. Същите „местни изгледи“ са показани отново след два дни – на 25 януари: „мостът Каракьой, Босфорът, заедно с един народен танц“¹⁴.

Оказва се, че през 1896 г. в европейската част на Истанбул анонимен кинематографист е заснел както моста „Каракьой“, свързващ двата бряга

¹² Bottomore, St. Turkey/Ottoman Empire. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, edited by Richard Abel. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group. 2005, p. 646.

¹³ Balan, C. *Changing Pleasures of Spectatorship: Early and Silent Cinema in Istanbul*. (PhD diss. University of St. Andrews). 2010, p. 145.

¹⁴ Пак там, с. 147. [Ibid., p. 147].

на залива Златния роз – кварталите „Каракьой“ („Галата“) и „Бейозлу“ („Пера“), така и някои от кейовете (пристанищата) на Босфора! Дали е бил същият, филмистът пристанището на Варна? Дали е бил Луи Жанен? Или пък някой друг Люмиеров оператор, чието име даже бива споменато от съветския изследовател Абдул Гусейнов: „Още в 1896 г. по поръчение на Люмиер кинооператорът Промео осъществява пътуване до Истанбул и Измир“¹⁵.

Има и друго – всред заглавията, включени в каталога на лионската фирма¹⁶, четири са на филми, заснети в Константинопол: „Парад на турска пехота“ („Défilé de l'infanterie turque“, № 414), „Турска артилерия“ („Artillerie turque“, № 415), „Панорама на Златния роз“ („Panorama de la Corne d'Or“, № 416) и „Панорама на бреговете на Босфора“ („Panorama des rives du Bosphore“, № 417).

Пишейки в своята „Всеобща история на киното“ за филмите, реализирани през 1896 – 1897 (около 800 на брой), французинът Жорж Садул не пропуска да подчертае приноса на Жан Александър Луи (или Йожен) Промео¹⁷ (1868 – 1926) за развитието на киноезика, припомняйки, че сънародникът му е първият кинооператор, снимал от плаваща по Канале Гранде гондола – през 1896 (септември – ноември)¹⁸. Така той „открива принцип – уверява не без патриотично гордост Садул, – който ние наричаме травеллинг или движение на апарата“¹⁹. Твърдението бива „копиействано“ впоследствие от мнозина²⁰. По-съществено за разглежданата тема обаче е допълнението, което Садул прави: „В Константинопол Промео наема лодка, за да заснеме Златните врата“²¹ (в случая едва ли става дума за главните входни крепостни порти на града, а най-вероятно за Златния роз). Кога споменатият похват, приложен за пръв път във Венеция, е повторен в Константинопол? През 1896 – според Жак Рито-Ютине, директора на центъра за изследване на киното към университета в Лион²². „През март 1897 – според британския изследовател Люк Маккърнан, – когато Промео посещава Египет, а след

¹⁵ Гусейнов, А. *Турецкое кино: история и современные проблемы*. Москва, Наука, 1978, с. 13 [Guseynov, A. *Turezkoe kino: istorija i sovremennije problemi*. Moskva, Nauka, 1978, p. 13.].

¹⁶ Catalogue des mille premiers films Lumière. [Viewed 30 April 2019]. Available from: <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

¹⁷ Mrent, G. Promio, Alexandre. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, p. 540; McKernan, L. Jean Alexandre Louis Promio. Lumière operator. In: *Who's Who of Victorian Cinema*. [Viewed 30 April 2019]. Available from: <http://victorian-cinema.net/promio>; Rittaud-Hutinet, J. Lexique des opérateurs. In: *Le cinéma des origines: les frères Lumière et leurs opérateurs*. Seyssel: Editions du Champ Vallon. 1985, с. 236.

¹⁸ Садул, Ж. *Всеобщая история кино*. Том 1. Москва, Искусство, 1958, с. 256. [Sadoul, G. *Vseobshchaya istoriya kino*. V. 1. Moskva: Iskusstvo, 1958, с. 256.].

¹⁹ Pak там, с. 199. [Ibid., p. 199.].

²⁰ Bernardini, A. *Cinema delle origini in Italia. I film "dal vero" di produzione estera 1895-1907*. La Cineteca del Friuli. 2008, p. 30-31; McKernan, L. Op.cit.

²¹ Садул, Ж. Цит. съч., с. 199. [Sadoul, G. Op.cit., p.199.].

²² Rittaud-Hutinet, J. Lexique des opérateurs. In: *Le cinéma des origines*, p. 236.

това и Палестина [тогава част от Османската империя], филмирайки в Яфа и Йерусалим през април, като преди това е бил в Турция“²³.

Тази активност на Промео из Ориента е отразена презгледно в каталога на „Люмиер“ – сякаш за да улесни изследователите и разреши дилемата. Репортажите от Яфа са 7 (№ 394–№ 400), от Йерусалим – 8 (№ 401–№ 408), от Витлеем – 1 (№ 409), от Бејрут – 2 (№ 410–№ 411), от Дамаск – 2 (№ 412–№ 413). Останалите 4 (№ 414–№ 417) са от Константинопол²⁴. Същото потвърждава и Бернар Шардер – основателят (през 1982) на института „Люмиер“ в Лион, който обаче подрежда заглавията в различни тематични раздели²⁵. По-съществено е, че в първия източник са отбелязани датите на премиерните прожекции в Лион на два от филмите: 13/25 април 1897 за № 414 („Парад на турска пехота“) и 20 април/2 май 1897 за № 405! „Тезата 1897“ бива подкрепена както от две справки в „Енциклопедия на ранното кино“, уверяващи, че през същата година Промео снима в Египет²⁶, така и от информацията в авторитетния сайт „The German Early Cinema Database“ (TGECDB), предлагащ данни за около 45 000 филма, показани в немските кина от 1895 до 1920, доказваща, че „Панорама на бреговете на Босфора“ (№ 417) е показан през октомври 1897 в Хамбург²⁷ (Германия)²⁸.

4. Кеят „Галата“ на Босфора в Истанбул – края на XIX век

²³ McKernan, L. Jean Alexandre Louis Promio. Op.cit.

²⁴ Catalogue des ... <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

²⁵ Chardère, B. Catalogue 1905 des vues pour cinématographe. In: *Les images des Lumière*. Liège: Gallimard, 1995, p. 191–198.

²⁶ Shavik, V. Egypt and other Arab countries. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, p. 216; Mrent, G. Op.cit., p. 540.

²⁷ Hamburger Fremdenblatt, № 247, 21.X.1897 [Viewed 30 April 2019]. Available from: <http://www.earlycinema.uni-koeln.de/documents/view/1444>.

²⁸ The German Early Cinema Database. <http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/40497>.

Четири „константинополски“ филма, упоменати в каталога на „Люмиер“, със сигурност са заснети за фирмата от Промео – през пролетта на 1897 („от 3 до 25 април“ според турския изследовател Сами Шекероглу²⁹). Но загадките около идентификацията на обявените в началото на годината от вестник „Стамбул“ два „местни изгледа“ – на „моста Каракьой“ и „кейовете (пристанищата) на Босфора“ – остават! Те (също като варненския си събрат, ако допуснем, че той е рожба на Луи Жанен) не попадат във фирмения каталог, но според сведенията (макар и оскъдни) са били осъществени най-вероятно през лятото или ранната есен на 1896. Известно къде – на Балканите, ала неизвестно от кого. Макар че потенциалните „претенденти“ върху авторството и на трите кинохроники би трябвало да са от кръга на „Люмиер“ – „обичайните заподозрени“ по това време. Един от които е споменатият Луи Жанен...

1897: Първи снимки в Белград

На 16.II.1897 г. Андре Каре отново посещава Белград. Този път той не само показва филми, но и сам заснема пет кинохроники: „Трамвайната спирка на площад „Теразия“, „Излизането на работниците от тютюневата фабрика“, „Калемегданското корсо“ (традиционното място за разходка на жителите на града), „Завръщането на краля от София“ и „Дефилирането на краля от двореца до Съборната църква“. Двадесетгодишният сръбски крал Александър I Обренович (1876 – 1903) се завръща от българската столица, където пребивава цяла седмица, на 21 февруари³⁰. На 22.II.1882 г. Сърбия бива провъзгласена за кралство и оттогава датата се чества като официален държавен празник, част от който е и тържествената служба в Съборната (катедралната) църква. Тъкмо на 22 февруари, но през 1897, вестниците „Мале новине“ и „Београдске новине“ засвидетелстват снимачната дейност на Андре Каре, но от последвалите съобщения в пресата се разбира, че на белградчани са показани само първите два филма. „Останалите навярно са се оказали неуспешно заснети“ – предполага проф. Косанович³¹.

²⁹ Шекероглу, С. Турскиот филм – од почетоците до Втората светска војна. В: *Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година*. Скопје, Кинотека на Македонија, 2003, с. 173. [Shekeroglu, S. *Turkskiot film – od rochetozite do Vtorata svetska vojna*. In: *Razvojot i proniknivanieto na balkanskite nazionalni kinematografii vo periodot od 1895 do 1945 godina*. Skopje: Kinoteka na Makedonija, 2003, с. 173.].

³⁰ Slijepčević, B. *Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896–1918*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, Institut za film u Beogradu, 1982, с. 110.

³¹ Kosanović, D. *Op.cit.*, с. 62–65; Косанович, Д. *Сто година филма у Србији. Век филма*. Београд: Српска академија наука и уметности, Југословенска кинотека, 1995, с. 156–157. [Kosanović, Dejan. *Sto godina filma u Srbiji. Vek filma*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Jugoslovenska kinoteka, 1995, p. 156–157]

Заглавията на петте белградски филма не фигурират в „Каталог на първите хиляда филма на Люмиер“³². Но пък четири от тях попадат в списъка на други 195 титула, озаглавен „Филми на Люмиер, неотбелязани в каталога“: „Трамвайната спирка на площад „Теразия“, Белград, Сърбия“ (“Station du tramway à Terazije, Belgrade, Serbie”, № 15), „Централният площад на Белград“ (“La place principale de Belgrade, Serbie”, № 16), „Потеглянето на Н. В. краля на Сърбия от кралския дворец за Съборната църква в Белград“ (“Départ de S.M. le roi de Serbie du palais royal pour la cathédrale, à Belgrade”, № 169, заснет на 22 февруари/6 март) и „Излизането на работниците от тютюневата фабрика в Белград“ (“Sortie des ouvriers de la fabrique de tabac à Belgrade” (№174, заснет през май)³³.

Синематограф. Приказване са синематографом још траје. Поред великог избора сасвим нових слика који су се овога пута гледали, ових дана се приказују и две слике из нашег Београда: Трамвајска станица на Теразијама и излажење радника из Фабрике дувана. Приказвање са синематографом трајаће још неколико дана, те нека је овом приликом од наше стране препоручено свакоме а нарочито ономе, ко овај најновији изуметак на пољу науке још није гледао.

5. Известието във в. „Мале новине“ (16.III.1897),
свидетелстващо за успешната насока на киноснимки в Белград

Възможно е в случая да става дума за фалшиви „локални филми“. Не са един и два примерите, които свидетелстват, че при необходимост Люмиеровите кинооператори са действали като изпечени тарикати. „Шарл Моасон и Франсис Дублие ежедневно снимали по улиците – уверява Жак Рито-Ютине. – Още същия ден проявявали филмите и вечерта ги прожектирали. Пред струпващата се около тях тълпа те създавали впечатлението, че снимат продължително, но това не било точно така. Един или два кадъра били напълно достатъчни. След това продължавали да се правят че снимат, но вече без лента, за да привлекат на прожекциите минавачите, които си мислели, че са заснети. Вечерта им обяснявали, че само малка част от заснетия материал бил с достатъчно добро качество. Но парите вече били взети“³⁴.

В края на 1897 (по Коледа) анонимен собственик на пътуващ кинематограф се установява за кратко на площад „Теразия“ в Белград

³² Catalogue des ... <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

³³ Films Lumière non signalés dans les catalogues. [Viewed 30 April 2019]. Available from: <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

³⁴ Rittaud-Hutinet, J. *Le cinéma des origines: les frères Lumière et leurs opérateurs*. Seyssel: Editions du Champ Vallon, 1985, c. 157.

със своя „Едисонов „Витаскоп“, в чиято програма от „нови, оригинални и още невидени живи фотографии“ присъства (според „Мале новине“) заглавието „Пристигането на влака на гарата в Нови Сад“³⁵ (център на автономната област Войводина, която днес е част от Сърбия).

1897: Първи снимки в Букурещ

Белградските филми на Андре Каре не попадат в каталога на „Люмиер“. Затова пък там фигурира (пог № 551) репортажът „Кралят и кралицата на Румъния и техният ескорт“ („Le Roi et Reine de Roumanie et leur escorte”³⁶), показващ празнично шествие по улиците на Букурещ, предвождано от язdecия на кон румънски крал Карол I и седящата в каретата си кралица Елизабет фон Виг (по-известна с литературния си псевдоним Кармен Силва). Тези кинокадри – първите, осъществени в Румъния, са дело на живеещия там по това време френски фотограф и оптик Пол Меню (1876–1973). С конструирана от Люмиер кинокамера той заснема пицното „дефиле“ по „Каля Викторией“ („Пътят на Победата“, най-стария булевард в Букурещ) на 10 май 1897 – деня на Румънското кралство (на тази дата през 1866 немският принц Карл фон Хоенцолерн-Зигмаринген се възкачва на престола под името Карол Първи – провъзгласен за крал бива през 1881).

6. Френският фотограф и оптик Пол Меню, осъществил първите киноснимки в Румъния

³⁵ Kosanović, D. *Роџеси kinematografije...*, pp. 46, 66, 208–209.

³⁶ Chardère, B. *Op.cit.*, с. 198.

Меню не само заснема хрониката, но и смогва да я изпрати в Лион за лабораторна обработка. Успява и да я покаже – на 6 август в салона на „Независима Румъния“. Там още на 7 май французинът с румънско гражданство прожектира кратките „актюалитета“ „Празник на Мошилор“ („Каля Мошилор“ или „Пътят на старците“ е една от най-известните улици в Букурещ) и „Корсото“, последвани от други 6 (шест), реализирани в рамките на два месеца: „Хиподрумът и надбягванията в Бъняса“ (един от най-големите паркове в Букурещ) – заснет на 11 май и демонстриран за пръв път на 6 ноември, „Барът на Корсото“ и „Терасата на кафене „Капша“ (сладкарницата при хотел „Капша“, световноизвестна с пастите си) – премиера на 7 юни, „Корабите на Дунавския флот“, „Маневрите на Дунавския флот“ и „Наводнението в Галац“ – заснети на 20 юни и прожектирани на 7 август в Сланик-Молдова (курортно градче в Североизточна Румъния)³⁷.

1897: Гръцко-турската война

На 6 април избухва Гръцко-турската война, която не е от най-популярните, навярно защото трае кратко – приключва на 8 май. Затова я наричат още Тридесетдневната или Черната'97 (в Гърция). Поводът за нея е опитът на критските гърци да отхвърлят властта на Османската империя с помощта на своите сънародници от континента – акт, разгневил султана. Бойните действия обхващат граничните тогава с Турция северногръцки области Епир и Тесалия. Още по-малко известен факт е, че по време на този въоръжен конфликт биват осъществени филми – късометражни (с времетраене от 1 – 2 минути), хроникално-документални, чернобели и неми. Но филми. Които дават повод на Стивън Ботомър да охарактеризира в докторската си дисертация сблъсъка като „Първата война, която е била филмирана и имитирана“³⁸.

В своя труд Стивън Ботомър добросъвестно оповестява и задълбочено анализира издирените от него източници, свидетелстващи, че през пролетта на 1897 г. англичанинът Фредерик Вилиърс (1851 – 1922) „снима войната както в Гърция, така и на Крит, и че тези филми са били показани“. На 21 юли/2 август „Съсекс Дейли Нюз“ рекламира цели 13 „военни снимки“: „Първите, правени някога! Гръцко-турската война. Живи фотографии, осъществени на бойното поле от г-н Фредерик Вилиърс, знаменития военен художник и кореспондент“. Вестникът даже изрежда тези „Сцени и събития“: „1) Освобождение на охраната на крепостта – Крит. 2) Контингент италиански берсалиери [елитни леки пехотинци стрелци] – на път към

³⁷ Ripeanu, B. *Filmat in Romania. Filmul documentar 1897–1948*. Bucuresti: Meronia, 2008, pp. 13–18.

³⁸ Bottomore, St. *Filming, faking and propaganda: The origins of the war film, 1897–1902*. Chapter III, p. 1. [Viewed 4 May 2019]. Available from: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/22650>.

фронта. 3) Френски звардейци охраняват митницата – Крит. 4) Улична сцена край портата Суда – Крит. 5) Десантният кораб на нейно кралско величество „Бруйзер“ стоварва пратки. 6) Отряд Сифортски хайлендъри [специална шотландска пехотинска част] изважда от строя планинска батерия. 7) Гръцки нередовни войници (башибозук). 8) Английски военни кореспонденти с гръцките войски. 9) Прием в британското консулство (Волос) след капитулацията на града. 10) „Тревога!“ – гръците откриват огън. 11) В окопите. 12) Превземането на Домокос [малък гръцки град в Тесалия, превзет от турците]. 13) Бягството на местните жители³⁹.

Нито един от тези 13 филма не е оцелял до наши дни, за тях се знае малко. Като това, че операторът им е заснел и няколко други епизода, показващи всекидневие на гръцки бойци в пристанищния град Волос (Тесалия)⁴⁰. Но и тази оскъдна информация е достатъчна за сънародниците на Фредерик Вилиърс с право да го величаят като „първият военен кинооператор“⁴¹, „първият, поставил кинокамера на бойното поле“⁴², а и да охарактеризират репортажите му като „първото филмово отразяване на военни новини“⁴³. В този ред на мисли може да се предположи, че именно от него е била заснета хрониката „Гръцко-турската война“ („Der Griechisch-türkische Krieg“), включена (под № 5473) в TGEDb. За съжаление, нищо друго не се знае за този документален „обзор“ – дори наименованието на фирмата, която го е произвела.

В сайта фигурира и репортажът „Дebarкиране на войски в Крим“ („Ausschiffung von Truppen auf Kreta“, № 1071), също отразявал епизоди от Гръцко-турската война. Закупен за 20 марки, рекламиран в изданието „Kostüme, Kulissen“ (№ 644), той е показан в Германия през юли⁴⁴. Вероятно и в Австро-Унгария, защото е представян за продукция на виенската фирма „Йосиф Щилер“, произвела 29 филма в периода 1896 – 1900. Основателят ù Йосиф Щилер е собственик на кино в Прагера, известен като организатор на едни от първите показатели на еротични филми. Едва ли обаче негов оператор е шетал редом с Вилиърс из региона през пролетта на 1897 г. По-скоро репортажът е част от материала, заснет от англичанина на остров Крит.

³⁹ Пак там, с. 7. [Ibid., p. 7].

⁴⁰ Bottomore, St.. Frederic Villiers – War Correspondent. *Sight and Sound*, 1980 vol.49 (no. 4), pp. 250–255.

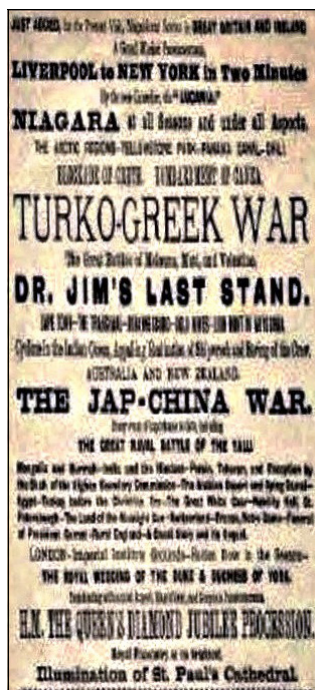
⁴¹ Bottomore, St. *Filming, faking and propaganda...*, p. 2.

⁴² Bottomore, St. Frederic Villiers. British war correspondent and war artist. In: *Who's Who of Victorian Cinema* [viewed 29 April 2019]. Available from: <https://www.victorian-cinema.net/villiers.php>.

⁴³ Bottomore, St. *Filming, faking and propaganda...*, p. 2.

⁴⁴ The German Early Cinema Database.

<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/1071>.

7. Реклама за филмите от Гръцко-турската война (1897) в британската преса

Гръцко-турската война привлича интереса дори на „киномагьосника“ Жорж Мелиес. В каталога на неговата компания „Стар филм“ фигурират шест заглавия по темата (осъществени все през 1897): „Военни епизоди“ („Episode de guerre“, № 103–104, 40 м.), „Последните патрони“ („Les dernières cartouches“, № 105, 20 м.), „Капитулацията на Турнавос“ („La prise de Tournavos“, № 106, 20 м.), „Екзекуцията на един шпионин“ („Exécution d'un espion“, № 107, 20 м.), „Клане в Крит“ („Massacres en Crète“, № 108, 20 м.) и „Морска битка в Гърция“ („Combat naval en Grèce“, № 110, 20 м.)⁴⁵. В края на книгата „Всеобща история на киното“ е приложена една „Филмография на Мелиес“, включваща три от тези „реконструкции“, които самият Жорж Садул коментира: „№ 103 – № 110. „Епизоди от войната в Гърция“ (първата инсценировка на исторически събития); № 105. „Последните патрони“ (това наименование е дадено на филма впоследствие, в 1898 г. По това време [1897] филмът е считан за епизод от Гръцко-турската война); 110. „Морска битка в Гърция“ (първата употреба на макету)⁴⁶. Садул споменава и останалите три възстановки: „Капитулацията на Турнавос“ (граб в Тесалия), „Екзекуцията на един шпионин“ и „Клане в Крит“, които Мелиес осъществява в парижкото предградие Монтръой, където по това

⁴⁵ Georges Méliès. Star Films Catalogue. [Viewed 24 June 2020]. Available from: <https://thebioscope.net/2008/03/20/georges-melies-first-wizard-of-cinema-1896-1913/>.

⁴⁶ Фильмография Мельеса (1897). В: Садуль, Ж. Всеобщая история кино..., с. 551. [Fil'mografiya Mel'ye (1897). In: Sadoul, G. Vseobshchaya istoriya kino..., p. 551].

време притежава вила, в чийто обширен парк изгражда собственото си киностудио. „Съзателят на кинематографичния спектакъл“ признава, че не отразява реални бойни действия, но пък уверява, че предлага тяхното „стриктно възпроизвеждане“⁴⁷. С помощта на фигуранти, движещи се макети и дори аквариуми (за морските сражения⁴⁸). Така той поставя началото на инсценираната хроника на събития (както актуални, така и исторически), която скоро се обособява в специфичен и популярен за времето си жанр.

Затова не е изненадващо, че пет от тези филми, претендиращи да показват фрагменти от Гръцко-турската война, биват прожектирани в Германия (според информацията в TGEDb): „Капитулацията на Турнавос“ (“Einnahme eines Hauses in Turnavo”, № 3189⁴⁹), „Екзекуцията на един шпионин“ (“Erschiessen eines türkischen Spions”, № 3642⁵⁰), „Последните патрони“ (“Die Letzten Patronen”, № 8747⁵¹) – „бумката за Ларуса“, „Клане в Крит“ (“Massacre der Christen auf der Insel Kreta”, № 9522⁵²) и „Морска битка в Гърция“ (“Bombardement zu See von Prevesa”, № 1968⁵³) – Превеза е пристанищен град в Северозападна Гърция, разположен на брега на Йонийско море.

И петте ленти са обявени за документални, и петте са анонсирани като продукция на немската фирма „Филип Волф“, и петте са ситируани в Гръцко-турската война, и петте са огласени в изданието “Kostüme, Kulissen” (№ 636, № 639, № 642), и петте са прожектирани (през май, юни и юли 1897) в прочутото берлинско вариете „Винтергартен“. Останало в историята на седмото изкуство с изключително събитие – тъкмо там на 20.X./1.XI.1895 г. братята Макс и Емил Складановски за първи път в Германия демонстрират със своя биоскоп осем, заснети от тях, кратки филмчета (близо два месеца преди Люмиеровия сеанс от 16/28.XII.1895 в „Индийски салон“ на парижкото „Гран кафе“).

Споменатата фирма производител носи името на своя основател и собственик – германеца Филип Волф, охарактеризиран не толкова като продуцент и производител на филми, колкото като техен „доставчик“ и

⁴⁷ Сагуль, Ж. Цит. съч., с. 213. [Sadoul, G. *Op.cit.*, p.213.].

⁴⁸ Пак там, с. 248-249. [Ibid., p. 248-249.].

⁴⁹ The German Early Cinema Database.
<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/3189>.

⁵⁰ The German Early Cinema Database.
<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/3642>.

⁵¹ The German Early Cinema Database.
<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/8747>.

⁵² The German Early Cinema Database.
<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/9522>.

⁵³ The German Early Cinema Database.
<http://earlycinema.dch.phil-fak.uni-koeln.de/films/view/1968>.

„търговец“. Навлизайки във филмовия бизнес към края на 1896, той започва да снабдява европейските кина с филми – предимно френски, включително и такива на Мелиес и „Люмиер“⁵⁴, но предлага още прожекционни машини, кинокамери и аксесоари за тях. През 1897 г. се появява и разработеният от неговата фирма прожекционен апарат, наречен „Волф Витафотоскоп“. Скоро става важна фигура в бранша – открива свои офиси в Берлин, Париж и Лондон⁵⁵. До края на века, когато прекратява съществуването си (поради внезапната смърт на своя притежател), „Филип Волф“ заснема около 20 филма (поне толкова на брой фигурират в сайта). Сред тях обаче едва ли са били споменатите пет, които очевидно са изработка на Жорж Мелиес – макар че има известна разлика между френските (оригиналните) и немските заглавия.

⁵⁴ Rossell, D. Philipp Wolff. In: Encyclopedia of Early Cinema, p. 696.

⁵⁵ Barnes, J. Philipp Wolff. German supplier. In: Who's Who of Victorian Cinema. [Viewed 29 April 2019]. Available from: <http://www.victorian-cinema.net/wolff>.

БИБЛИОГРАФИЯ

Печатни издания (монографии, публикации в сборници и научни списания):

Гусейнов, А. *Турецкое кино: история и современные проблемы*. Москва, Наука, 1978. [Guseynov, A. *Turezkoje kino: istorija i sovremennije problemi*. Moskva, Nauka, 1978.].

Косанович, Д. Сто година филма у Србији. *Век филма*. Београд: Српска академија наука и уметности, Југословенска кинотека, 1995. [Kosanović, D. *Sto godina filma u Srbiji. Vek filma*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Jugoslovenska kinoteka, 1995.].

Садул, Ж. *Всеобщая история кино*. Том 1. Москва, Искусство, 1958. [Sadoul, G. *Vseobshchaya istoriya kino*. V. 1. Moskva, Iskusstvo, 1958.].

Шекероглу, Саму. Турскиот филм – од почетоците до Втората светска војна. В: *Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година*. Скопје, Кинотека на Македонија, 2003. [Shekeroglu, Sami. *Turskiot film – od pochetozite do Vtorata svetska vojna*. In: *Razvojot i proniknuvanieto na balkanskite nazionalni kinematografii vo periodot od 1895 do 1945 godina*. Skorje: Kinoteka na Makedonija, 2003.].

Шкрабало, Иво. 101 година филм во Хрватска 1896–1997 – преглед на историјата на хрватската кинематографија. В: *Развојот и проникнувањето на балканските национални кинематографии во периодот од 1895 до 1945 година*. Скопје: Кинотека на Македонија, 2003, с. 135. [Škrabalo, Ivo. *101 godina film vo Hrvatska 1896–1997*. In: *Razvojot i proniknuvanieto na balkanskite nazionalni kinematografii vo periodot od 1895 do 1945 godina*. Skorje: Kinoteka na Makedonija, 2003, s. 135.].

Abel, R. (editor). *Encyclopedia of Early Cinema*. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group. 2005.

Bernardini, A. *Cinema delle origini in Italia. I film „dal vero” di produzione estera 1895–1907*. La Cineteca del Friuli. 2008.

Bottomore, St.. Frederic Villiers – War Correspondent. *Sight and Sound*, 1980, vol.49 (no. 4), pp. 250–255.

Bottomore, St. Turkey/Ottoman Empire. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, edited by Richard Abel. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group. 2005, p. 646.

Bousquet, H. *Catalogue Pathé des années 1896 à 1914*. Vol. I (1896–1906). Bures-sur-Yvette: Edition H. Bousquet. 1996.

Chardère, B. Catalogue 1905 des vues pour cinématographe. In: *Les images des Lumière*. Liège: Gallimard, 1995.

Kosanović, D. *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896–1918*. Beograd: Institut za film, Univerzitet umetnosti, 1985.

Mrent, G. Promio, Alexandre. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, edited by R.Abel. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group, 2005.

Musser, Ch. *Edison Motion Pictures, 1890–1900. An Annotated Filmography*. Gemona (Italy): Smithsonian Institution Press, 1997.

Ripeanu, B. T. *Filmul in Romania. Filmul documentar 1897–1948*. Bucuresti: Meronia, 2008.

Rittaud-Hutinet, J. *Le cinéma des origines: les frères Lumière et leurs opérateurs*. Seyssel: Editions du Champ Vallon, 1985.

Rossell, D. Philipp Wolff. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, edited by R.Abel. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group, 2005.

Slijepčević, B. *Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini 1896–1918*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu, Institut za film u Beogradu, 1982.

Shavik, Viola. Egypt and other Arab countries. In: *Encyclopedia of Early Cinema*, edited by R.Abel. London–New York: Routledge–Taylor & Francis Group, 2005.

ȚuȚui, M. *A Short History of Romanian Cinema*. Bucharest: Noi Media Print with the support of The Romanian Film Center. 2011.

ȚuȚui, M. *Manakia Bros or the Moving Balkans*. Bucharest: Romanian Film Archive with the support of The National Film Center. 2004.

Онлайн ресурси:

Balan, C. *Changing Pleasures of Spectatorship: Early and Silent Cinema in Istanbul*. (PhD diss. University of St. Andrews), 2010. <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/1985>.

Barnes, J.Philipp Wolff. German supplier. In: *Who's Who of Victorian Cinema*. [Viewed 29 April 2019]. Available from: <http://www.victorian-cinema.net/wolff>.

Bottomore, St. *Filming, faking and propaganda: The origins of the war film, 1897-1902*. Chapter III. (Dissertation, Utrecht University Repository), 2007. [Viewed 4 May 2019]. Available from: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/22650>.

Bottomore, St.Frederic Villiers. British war correspondent and war artist. In: *Who's Who of Victorian Cinema*. [Viewed 29 April 2019]. Available from: <http://www.victorian-cinema.net/villiers.htm>.

Catalogue des mille premiers films Lumière. [Viewed 24 June 2019]. Available from: <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

Films Lumière non signalés dans les catalogues. [Viewed 30 April 2019]. Available from: <http://www.lesgensducinema.com/biographie/LumiereLouis.htm>.

Georges Méliès. Star Films Catalogue. [Viewed 24 June 2020]. Available from: <https://thebioscope.net/2008/03/20/georges-melies-first-wizard-of-cinema-1896-1913/>.

McKernan, L.Jean Alexandre Louis Promio. Lumière operator. In: *Who's Who of Victorian Cinema*. <http://victorian-cinema.net/promio>.

Периодични издания:

Вътрешни новини. *Народни права*. 8 декември 1896, с. 4. [Vatreshni novini. *Narodni prava*, 8 December.1896, p. 4.]

Забележка: Включените в текста фотографии и факсимилни копия на документи са от личния архив на автора.

THE FIRST MOVIES SHOT ON THE BALKANS (1896–1900) Part I

Petar Kardzhilov

Abstract: The overall history of early cinema on the Balkans is scarcely known both in the particular countries in the peninsula and in the West. Even prestigious publications such as “The Encyclopedia of Early Cinema” (edited by Richard Abel) abound in unreliable information on this topic. The reasons thereof are plenty: language diversity which is characteristic for the region; the hermetic nature of studies which remain limited within the national historiographies of cinema; the scarce information offered by the local printed mass media at the end of the 19-th century. Over the last decade, though, a number of publications appeared, making available some hitherto unknown data on the early ears of cinematography on the Balkans, including some who testify to the launching of movie shooting in that region by foreign moviemakers exclusively. The author of the present article has personally discovered a newspaper notification which unquestionably testifies to the fact that the expository documentary “The Port of Varna” (1896) is not only the first expository documentary movie shot in Bulgaria but also the earliest (that we know of) on the entire Balkan peninsula. Meanwhile, with the help of the Internet we have a much greater variety of options for access to databases in libraries, archives and specialized websites. The current publication brings together the available facts that are otherwise hugely dispersed in numerous sources; it announces newly-discovered information relevant to the topic; analyses the data and renders them comprehensible not only to the experts in this field but also to the broader audience (including that of undergraduate students).

Keywords: history of early cinema, traveling cinemas, first movie screenings, first movie shootings, the Balkan peninsula, movie advertisements in printed mass media, cinema chronicles, bioscope